

УДК 34.047

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.10>*Ю. В. Кривицький*

ORCID: 0000-0002-7063-4725

ПРАВОВА РЕФОРМА ЯК РІЗНОВИД СУСПІЛЬНОЇ РЕФОРМИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Щодня нові закони й норми
Суспільству пруть нові реформи –
Конституційну, правову,
Податкову і судову,
Сільськогосподарську, медичну,
Пенсійну і енергетичну,
Освітню і бозна-яку
Ми ще відчуєм на віку

Постановка проблеми. Сучасний світ стрімко змінюється, риси сьогодення різко контрастують із учорашніми. Від часів Геракліта з його відомим висловом «усе тече, плине» (грец. πάντα ῥεῖ) ці твердження, ймовірно, видаються майже аксіоматичною банальністю для всіх епох, культур і цивілізацій, але повсякденний досвід наших сучасників, які є очевидцями численних змін, доводить їх правильність [1, с. 5]. Із цього приводу Ю.Н. Харарі слушно зауважує, що будь-яка спроба опису характеристик новітнього суспільства схожа на визначення кольору хамелеона. Єдиною характеристикою, в якій ми можемо бути впевнені, – це безперервні, постійні зміни. Люди вже звикли до цього. Більшість із нас вважають суспільний лад чимось гнучким, що ми можемо легко його перетворювати за бажанням. Основною обіцянкою досучасних правителів своєму населенню було захистити традиційний устрій або навіть повернутися до якоїсь втраченої золотої доби. Упродовж останніх двох століть державні діячі та політики переважно обіцяють виборцям зруйнувати старий світ і побудувати на його місці кращий. Навіть найконсервативніші політичні партії не закликають просто залишити все без змін. Усі вони обіцяють соціальні, освітні й економічні реформи, причому часто здійснюють ці обіцянки [2, с. 55, 318].

Вирішення назрілих суспільних проблем можливе двома способами: шляхом громадянського протистояння, революції або за допомогою суспільних реформ [3, с. 272]. Розбудувати розвинуте громадянське суспільство, також відповідні йому сталу демократію та ринкову економіку можливо лише за умови комплексного, системного реформування всіх сфер і галузей життєдіяльності соціуму. Складовою такого реформування є правова реформа, що має охопити більшість правових явищ [4, с. 3]. Суспільне життя розвивається за законами природи і не лише природи. Зміна циклів розвитку суспільства потребує реформування суспільних відносин. Реформування – це природний процес перетворення суспільного буття. Суспільна реформа визнана найкращим шляхом прогресивного розвитку суспіль-

ства. За змістом реформа є суттєвою, якісною зміною певної сторони суспільного життя [5, с. 17].

Не лише теорія, а й практика суспільної реформи в Україні – це важливе питання без готових відповідей. Після перших спроб незалежної України прискорено адаптуватися до цивілізованого світу з'ясувалося, що шлях суспільної реформи є куди складнішим і тривалішим, аніж здавалося спочатку. Водночас нині цілком зрозуміло: щоб глибше пізнати природу суспільних змін і визначити орієнтири прогресивного поступу в різних його сферах (галузях), потрібні подальші системні дослідження суспільної реформи, зокрема правової, осмислення чинників, що на неї впливають, вивчення теорій, доктрин соціокультурних процесів та їх адаптація до вітчизняних реалій, а також гармонізація практики багатовимірних перетворень в Україні з міжнародними і регіональними змінами. Лише в такий спосіб можливе обґрунтування концептуальних основ і механізму реалізації правової реформи [6, с. 248]. Розгляд останньої неможливий без всебічного опрацювання її родового поняття – суспільної реформи, що містить основний «генетичний код» реформи будь-якого виду. З огляду на це особливої значущості та першочерговості набуває вивчення правової реформи як різновиду суспільної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є наукові напрацювання В.І. Багрія, Н.В. Белікової, І.П. Бідзюри, В.П. Горбатенка, С.Д. Гусарева, С.А. Єрохіна, М.І. Козюбри, А.М. Колодій, С.О. Кравченка, В.В. Лемака, Б.В. Малишева, Н.М. Пархоменко, В.О. Сарапіна, Т.І. Тарахонич, В.С. Чорного, Т.О. Шаравари, О.І. Ющика та інших учених, які розкрили ключові закономірності суспільного розвитку, природу соціальних змін і трансформацій, теоретичні основи реформаторських процесів. Проте, попри значний доробок щодо суспільної реформи, питання комплексного загальнотеоретичного осмислення правової реформи саме як її різновиду залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює потребу в подальшому поглибленні наукового аналізу, спрямованого на уточнення її змісту, структури, місця та ролі в системі суспільних перетворень.

Метою статті є теоретико-концептуальне обґрунтування правової реформи як виду суспільної реформи та визначення її місця в системі суспільних трансформацій. Для досягнення поставленої мети передбачається: по-перше, на основі опрацювання наявних підходів до розуміння природи суспільної реформи виокремити її ознаки та сформулювати дефініцію цього поняття; по-друге, здійснити класифікацію видів суспільної реформи в багатовимірному критерійно-аналітичному форматі; з'ясувати роль правової реформи в системі суспільних змін шляхом окреслення в загальному вимірі її сутності, кореляційних зв'язків з іншими видами суспільної реформи та специфіки функціонування у структурі реформаторських процесів.

Виклад основного матеріалу. У філософських довідкових працях під соціальною реформою (від франц. *reform*e, від лат. *reformo* – перетворюю) розуміється зміна, перетворення, нововведення, новизна, перевлаштування, переустрій певної сторони суспільного життя (відносин, закладів, інститутів, організацій, порядків, установ тощо) без докорінної трансформації основ (не усуваючи, без знищення

засад) соціально-політичної структури та наявного соціального ладу. Досліджується в історичному вимірі соціальна реформа протистоїть соціально-політичній революції, яка неминуче пов'язана зі зломом самих основ функціонування економічних, політичних, соціальних та ідеологічних інститутів певного суспільства. Взаємозв'язок соціальної реформи й революції зумовлюється конкретно-історичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема своєрідністю, станом і співвідношенням різноманітних соціальних прошарків (верст) суспільства, його різномасштабних соціальних груп у кожній країні та в міжнародному масштабі. У процесі побудови, функціонування і подальшої поступальної зміни суспільства або його відповідних утворень відносна протилежність соціальної реформи та соціальної революції не усувається. Як свідчить новітня історія, в індустріальному та постіндустріальному суспільствах перебудова усталених економічних, політичних, соціальних та організаційно-ідеологічних структур вимагає не лише соціальної реформи, а й призводить за певних умов до корінних, революційних змін. Шлях більш або менш послідовних трансформацій поступається місцем на певний період докорінному зламу соціальних відносин, інститутів і закладів, що заважають подальшому поступу. Проте і за подібних обставин радикальні перетворення в суспільстві здійснюються за допомогою комплексу соціальних реформ в усіх сферах суспільного життя [7, с. 547–548].

В юридичній енциклопедичній літературі реформа (франц. *réforme*, від лат. *reformare* – перетворювати, поліпшувати) визначається як процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, модернізують і змінюють зміст та форму відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад. Цим реформи відрізняються від революцій, у ході яких характер перетворень є швидкоплинним і руйнівним для певної системи [8, с. 303].

Зазвичай під словом «реформа» розуміється повільне, поступове перетворення політичної та економічної систем, причому, як правило, «згори», – на відміну від революції, що є швидким радикальним переворотом «знизу». У марксистському дискурсі реформа та революція відрізняються за їхнім зв'язком із наявною суспільно-економічною формацією, яка повинна послідовно змінювати одна одну: реформа – це зміна в межах певної суспільно-економічної формації, революція – зміна формації як такої. У будь-якому випадку мається на увазі, що і реформа, і революція суть чогось, що завжди змінює гірше на краще, «менш прогресивне» на «більш прогресивне» або навіть «реакційне» на «передове». Якщо радянська історична (й юридична) наука завжди віддавала перевагу революції, то нині спостерігається примат, як правило, реформи [9, с. 11]. Сучасний зміст слова «реформа» – «перетворення з метою поліпшення» – набував домінуючого значення поступово, у процесі формування новітніх динамічних суспільних систем. Реформа – це цілеспрямована зміна (перетворення) інститутів, що передбачає наявність в економічній системі агентів, які розробляють і реалізують план трансформації. Реформи можна протиставити спонтанній еволюції, коли роль держави зводиться до фор-

мального закріплення сформованих норм поведінки. Найпростіша ідея, що лежала в основі багатьох реформ, полягала у трансплантації інститутів із провідних держав. Нерідко такі спроби запозичення не сприяли успіху, були неефективними [10, с. 153, 156, 160]. Апогеем невдач стали масштабні реформи, що проводилися в колишніх соціалістичних державах, а також у країнах Африки та Латинської Америки в 1990-ті роки ХХ ст. [3, с. 37].

У свою чергу О.І. Ющик загальне уявлення про реформу пов'язує насамперед із зміною наявного стану суспільства та умов його життєдіяльності. Так чи інакше ці зміни постійно здійснює будь-яка державна влада, без чого розвиток суспільства неможливий. З іншого боку, в історії не раз відбувалися суттєві зміни суспільного ладу, які називають не реформами, а революціями. Таким чином, формується попереднє уявлення про реформу як про зміну, що здійснюється державою окремих інститутів та умов життєдіяльності суспільства внаслідок боротьби заінтересованих у таких змінах соціальних сил із панівними політичними угрупованнями, які утримують владу, із збереженням у процесі цих змін соціально-економічних і політичних основ цієї влади [11, с. 7]. Будь-яка реформа виступає як форма державного управління [12, с. 6–8].

Згідно з міркуваннями В.О. Сарапіна, поняття «реформа» в буквальному розумінні означає зміну, перетворення, трансформацію. Вважалося, що реформу здійснює клас (прошарок), який перебуває при владі, зберігаючи при цьому усталений устрій і свої владні позиції. Змінюючи ті чи інші аспекти суспільного життя, реформа не торкалася його якісних показників. Останнє покладалося на «соціальну революцію» як механізм удосконалення цивілізації й переходу від однієї формації до іншої. Певний сенс у цьому є. Однак за поетапного, послідовного й спадкоємного здійснення реформ якісні зміни виявляються таким самим необхідним результатом, як і при революції. Відмінність при цьому полягає лише в тому, що вони досягаються без насильства, військового конфлікту, соціального протистояння, жорстокості [13, с. 6].

Відповідно до позиції С.О. Кравченка, реформа є формою суспільних змін, що передбачає перехід певного об'єкта в новий якісний стан. Для позначення такого типу змін прийнято оперувати поняттям «розвиток» [14, с. 15]. За глибиною перетворень суспільного об'єкта і ступенем конфліктності реформа посідає проміжне місце між революцією та поточним удосконаленням суспільної практики. Суспільні реформи виступають основним шляхом суспільної еволюції. Вони включають не лише власне кількісні, а й якісні суспільні зміни, які порівняно з соціальними революціями також можна вважати кількісними змінами. Реформи слід розглядати як активні еволюційні процеси. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності суспільного розвитку, який стимулюється передбачуваними змінами, нововведеннями, що не ведуть до деструктивного зламу наявного порядку [5, с. 33]. Таким чином, суспільні реформи є суттєвими якісними соціальними змінами, що забезпечують активну суспільну еволюцію [14, с. 17].

На основі проведеного узагальнення та синтезу різних визначень реформ С.О. Кравченко викладає їх теоретичне розуміння як якісних еволюційних суспільних змін із такими визначальними характеристиками:

- спрямованість на прогресивний суспільний розвиток, тобто на підвищення якості життя переважної більшості людей держави;
- відносно повільний і поступовий характер змін, що сприяє їх органічності для суспільства, стабільності суспільного розвитку, уникненню насильницьких методів, кризових явищ і соціальних потрясінь;
- здійснення під проводом державної влади, тому її дієздатність та ефективність мають ключове значення для успішного реформування;
- цілеспрямованість, тобто неможливість здійснення реформ без чіткого цілепокладання;
- законність, що зумовлює важливість конституційного та законодавчого забезпечення реформаторських змін;
- збереження основ наявного ладу, що з урахуванням чинності конституцій у більшості сучасних держав доречно трактувати так, що реформи не порушують основ саме конституційного ладу [14, с. 20].

Водночас В.І. Багрій виокремлює такі основні ознаки будь-якої реформи:

По-перше, як правило, терміном «реформа» позначають соціальні (суспільні) зміни. На практиці цей термін застосовують у соціальній сфері людського буття, характеризуючи певні соціальні перетворення.

По-друге, ініціювати проведення суспільної реформи може будь-який суб'єкт соціальних відносин (людина, громадська організація, держава тощо). Проте виконавцем, реалізатором будь-якої соціальної реформи завжди є держава. Основний тягар із впровадження соціальних реформ покладається на державу за безпосередньої участі громадянського суспільства. Власне, реформування – це прямий обов'язок сучасної держави. З цього приводу в юридичній літературі, наприклад, зазначається, що правовідносини у сфері земельної реформи мають абсолютний характер: загальному обов'язку держави здійснити земельну реформу кореспондує загальне право суб'єктів, в інтересах яких земельно-реформаторські заходи здійснюються, взяти участь у їх проведенні та задовольнити свої потреби в цій сфері [15, с. 5, 8].

По-третє, реформа – це завжди інтелектуальна діяльність соціальних суб'єктів, котра виключає суспільні заворушення. Інтелектуальність і прагматичність реформи мають виражатися в наукових розробках її концепцій, а також у їх широкому та публічному обговоренні.

По-четверте, будь-яка реформа не відбувається миттєво, а потребує поетапного впровадження. Це поступовий суспільний процес, тому головне в реформуванні – щоб суспільство чітко усвідомило, що результат реформування не буде миттєвим, і набралоя терпіння.

По-п'яте, реформа має не руйнівний, а перетворюючий характер, оскільки вона не передбачає обов'язкової ліквідації соціальних інститутів. Реформа не несе безпосередньої грубої руйнації соціальних інститутів і побудови на їх місці нових. Вона якісно їх змінює, не знищуючи. Реформа не є «косметичним ремонтом», а становить якісну зміну в певній сфері суспільного буття.

По-шосте, реформа запроваджується законодавчим шляхом, тобто через ухвалення пакета законопроектів, які якісно змінюють регулювання правовідносин у певній сфері суспільного життя [16, с. 4–5].

З урахуванням цих ознак реформи В.І. Багрій наводить палітру дефініцій її поняття, а саме: реформа – це якісне суспільне перетворення наявних правовідносин у певній сфері суспільної діяльності (суспільного буття), в ході якого відбувається зміна мети, способів, пріоритетів і правил попереднього регулювання на нові правила, необхідність упровадження яких зумовлена часом і підтримана громадянським суспільством певної країни; якісна зміна тієї чи іншої сфери буття суспільства, внаслідок якої суспільство змінює старі пріоритети, застарілі правила поведінки й співіснування на нові, що відповідають вимогам сучасного розвитку та потребам самого суспільства; своєрідна суспільна революція, але революція інтелектуальна, тобто така, що не тягне за собою кровопролиття. Для проведення реформи (як і для революції) необхідна інтелектуальна революційна ситуація, яка свідчить про те, що за старими правилами, стереотипами й підходами далі жити неможливо; своєрідна модернізація суспільства, яка передбачає впровадження нових, більш сучасних соціальних механізмів, зміну пріоритетів тощо [16, с. 6].

На переконання Т.І. Тарахонич, реформи – це завжди зміни, їх наслідки можуть мати як позитивний, так і негативний характер; вони здійснюються конкретними суб'єктами шляхом використання певних методів і прийомів, мають місце в різних сферах суспільних відносин – від політичної до правової. На їх проведення впливає ціла низка факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру (політична воля, глобалізація тощо) [17, с. 36].

Беручи до уваги проаналізовані вище точки зору, є всі підстави стверджувати, що суспільна реформа – це форма суспільного розвитку, що передбачає якісну, еволюційну, прогресивну та істотну (суттєву) зміну (перетворення, трансформацію) суспільного явища, спрямовану на його вдосконалення шляхом спеціальної (реформаторської) діяльності держави або іншого уповноваженого суб'єкта за можливої участі заінтересованих осіб, їхніх об'єднань та інститутів громадянського суспільства.

Ознаки суспільної реформи:

1. Суспільна реформа є формою (проявом, способом) суспільного розвитку. При цьому розвиток – це закономірний, незворотний і спрямований рух матерії та свідомості, універсальна властивість буття, один із загальних видів зв'язку. У свою чергу суспільний розвиток – це тип руху, що супроводжується переходом суспільних відносин до якісно та/або кількісно нового стану – від виникнення й становлення до занепаду чи припинення буття. Стабільність суспільного розвитку забезпечується реформами: саме передбачувані зміни, нововведення й перетворення стимулюють поступ суспільства.

2. Суспільна реформа є якісною суспільною зміною (перетворенням, трансформацією), тобто розвитком (рухом) суспільного явища (відносин, галузі, інституту, об'єкта, системи, справи, сфери тощо) від одного стійкого, усталеного стану його сукупності властивостей до іншого. Соціальні зміни – це перетворення, що відбуваються в організації суспільства, способах мислення, зразках поведінки; відмінності, які спостерігаються протягом певного періоду у відносинах між індивідами, групами, організаціями, культурами та суспільствами; зміни суспільно-економічної формації, суттєва модифікація соціальних взаємозв'язків, інститутів і соціаль-

них структур. Суспільні зміни охоплюють якісні та кількісні; змістові й формальні; прогресивні (висхідні) та регресивні (низхідні); раціональні й ірраціональні; об'єктивні та суб'єктивні; закономірні, випадкові й тенденційні; економічні, політичні, правові та інші соціокультурні перетворення (трансформації) суспільних явищ.

3. Суспільна реформа є активною, динамічною еволюційною зміною. Залежно від глибини, інтенсивності й швидкості перетворень, активності суб'єктів діяльності розрізняють дві взаємопов'язані та взаємозумовлені форми (сторони, стадії) суспільного розвитку – еволюційну (поступову) і революційну (раптову). Еволюція та революція не є цілком самостійними формами розвитку: вони тісно взаємопов'язані й послідовно змінюють одна одну в історичному процесі. У природі та суспільстві нове не виникає з нічого, і ніщо не зникає зовсім: їх співвідношення відображає діалектичний закон переходу кількісних змін у якісні й навпаки. Суспільні реформи часто здійснювалися як альтернатива революціям. Водночас розумної альтернативи самим реформам не існує.

4. Суспільна реформа має прогресивний (висхідний, поступальний, конструктивний) характер, оскільки спрямована на вдосконалення (покращення, поліпшення, процвітання) суспільного явища, приведення його до внутрішньодержавних, регіональних (європейських) і міжнародних стандартів, підвищення ефективності функціонування. У природі та суспільстві переважають прогресивні тенденції розвитку. Прогрес відображає процес пізнання закономірностей буття й удосконалення суспільних відносин, перехід від екстрактивних до інклюзивних інститутів, формування гуманних форм суспільного ладу, які забезпечують соціальну захищеність, приватність і безпеку людини. Водночас жодна з прогресивних тенденцій не є усталеною – поступ можливий лише за умови постійного самовдосконалення суспільства.

5. Суспільна реформа є істотною (суттєвою) зміною суспільного явища, що передбачає перетворення (трансформацію) його сутності, тобто сукупності найважливіших і стійких якостей, відносин або властивостей, які складають основу, визначають глибинну природу та зв'язки, котрі впливають на всі інші характеристики. Сутність і призначення суспільного явища в концентрованій формі виражають його принципи. У зв'язку з цим істотна зміна суспільного явища насамперед пов'язана з перетворенням (встановленням, запровадженням, коригуванням, оновленням, утвердженням) його принципів (засад, основ, керівних ідей, вихідних положень, основних правил).

6. Суспільна реформа є видом людської діяльності, зокрема її особливої (спеціальної) форми – реформаторської [5, с. 48, 245]. Діяльність – універсальна форма активності, що виражає здатність людини чи соціальних систем бути причиною змін у бутті. Реформаторська діяльність є її особливою формою, що має системний і нормативний характер і спрямована на свідоме оновлення та вдосконалення суспільних інститутів, структур, відносин і процесів. Вона здійснюється державою чи іншим уповноваженим суб'єктом за участю заінтересованих осіб, їхніх об'єднань та інститутів громадянського суспільства шляхом визначення мети, завдань і концептуальних засад реформування.

В умовах розвиненого, соціально диференційованого суспільства реформи можуть бути досить різноманітними, а іноді й суперечливими – як за змістом, так і за формами здійснення та впливом на перебіг суспільних процесів. Хоча

вони спрямовані на прогресивні зміни в суспільному розвитку, реформи водночас постають як міра, покликана зберегти існування певного суспільства, його соціального ладу, а також окремих політичних, економічних чи ідеологічних структур та інститутів [7, с. 548]. Для впорядкування наявної сукупності видів суспільної реформи доцільно здійснити їх класифікацію. У науковій літературі представлено різні класифікації суспільних реформ, які різняться між собою базовими критеріями та складом видів реформ, віднесених до вихідної сукупності [10, с. 167–175]. З урахуванням напрацьованих у науці підходів доречно перейти до викладення нашої класифікації видів суспільної реформи, яка узагальнює й систематизує основні критерії їх розмежування:

- за змістом і глибиною перетворень виокремлюють системні, структурні та позасистемні (фрагментарні) реформи;

- за тривалістю реалізації – короткострокові (наприклад, земельна реформа П.П. Скоропадського, квітень–грудень 1918 р.), середньострокові (приміром, реформа Кисельова, 1837–1841 рр.) та довгострокові (зокрема, Столипінська аграрна реформа, 1906–1915 рр.) реформи;

- за масштабом охоплення – часткові (наприклад, часткова грошова реформа), галузеві (приміром, реформа в галузі національної безпеки), міжгалузеві (зокрема, військово-судова та земельно-аграрна реформи), а також комплексні (наприклад, адміністративна реформа) реформи;

- за рівнем узагальненості суспільних трансформацій – загальні та конкретні реформи;

- за характером і темпом змін – еволюційні, революційні, модернізаційні та гармонізаційні реформи;

- за стратегією здійснення – реформи шоквої терапії та реформи поступового (культываційного) типу;

- за типом і послідовністю перетворень – одночасні та послідовні (поступові) реформи;

- за методами впровадження – демократичні та антидемократичні (авторитарні, деспотичні, тоталітарні) реформи;

- за джерелом ініціативи (вектором соціально-політичної дії) – реформи висхідної лінії розвитку (дійсні реформи, ініційовані «зверху» правлячою елітою) та реформи низхідної лінії розвитку (реформи-поступки, продиктовані владній верхівці «знизу» суспільним запитом);

- за системою (сферою, підсистемою) суспільного життя (буття, відносин) – реформи економічної системи (аграрна, бюджетна, грошова); політичної системи (адміністративно-територіальна, державно-управлінська, парламентська); соціальної системи (житлово-комунальна, медична, пенсійна); духовної (культурної) системи (мовна, освітня, релігійна); правової системи (джерел права, законодавча, нотаріальна) тощо;

- за об'єктом (предметом) змін – адміністративні, антикорупційні, державні, економічні, земельні, конституційні, культурні, муніципальні, політичні, правові, соціальні або їх поєднання – державно-правові, політико-правові, соціально-економічні та інші;

- за характером змін об’єкта реформування – інституційні, структурні та функціональні реформи;
- за рівнем територіальної дії та компетенції суб’єктів реформування – загальнодержавні, регіональні та місцеві реформи;
- за характером волевиявлення суб’єктів реформування – добровільні та примусові реформи;
- за джерелами фінансування – реформи, що здійснюються за рахунок державного бюджету, місцевого бюджету або за змішаним типом фінансування;
- за пріоритетністю (черговістю та ступенем важливості здійснення) – першочергові (основні), поточні (послідовні) та віддалені (додаткові, перспективні) реформи;
- за ідеологічною орієнтацією (реформаторською ідеологією) – ліберальні, консервативні, соціал-демократичні, марксистські, соціалістичні реформи;
- за суспільно-економічною формацією – рабовласницькі (наприклад, земельні реформи Гракхів), феодальні (приміром, бенефіціарна реформа Карла Мартелла), буржуазні, капіталістичні (зокрема, селянська реформа 1861 р. у Російській імперії) та соціалістичні (наприклад, «хрущовські», або постсталінські, трансформації) реформи;
- за рівнем дотримання загальнолюдських цінностей і принципів цивілізаційного розвитку – цивілізовані та нецивілізовані реформи;
- за орієнтацією на права людини – людиноцентричні (праволюдінні) та державноцентричні (інституційно-центричні) реформи;
- за джерелом запозиченого реформаторського досвіду – національно-традиційні та рецепційні реформи;
- за системністю дії – реформи, спрямовані на зміну суспільної системи (моделі) в цілому (наприклад, реформа правоохоронної системи), та реформи, зорієнтовані на перетворення окремих елементів (компонентів) системи (приміром, реформа Національної поліції України);
- за персоналізацією реформатора – іменні (персоніфіковані) – реформи Солона, Клісфена та Ефіальта у Стародавніх Афінах; реформи Діоклетіана і Костянтина в Римській імперії та безособові (неіменні) – державно-управлінська, військова і податкова реформи;
- за історичним періодом здійснення – історичні (реформи попередніх етапів суспільного розвитку, наприклад, судова реформа в Лівобережній Україні (Гетьманщині) 1760–1763 рр.) та сучасні (приміром, судова реформа в Україні 2016 р.) реформи;
- за територіальним (національно-державним) походженням – вітчизняні та іноземні реформи (наприклад, земельні реформи в Україні та Румунії, медіареформи в Україні та Польщі);
- за очікуваним ефектом і результатом – позитивні та негативні, завершені й незавершені, ефективні та неефективні реформи.

Узагальнюючи проведену класифікацію, варто зазначити, що вона є необхідним етапом науково-пізнавальної діяльності, в межах якої за допомогою спеціальних методів здійснюється різноаспектна характеристика суспільної реформи

через виявлення спільних і відмінних ознак та поділ цього поняття на певні групи. Різні види реформ можуть одночасно належати до кількох класифікаційних блоків, що зумовлено багатовимірністю суспільного буття та взаємопереплетінням сфер його прояву. Узагальнені результати підтверджують циклічний і хвилеподібний характер суспільних реформ, які повторюються в різних історичних формах, але щоразу набувають нових ознак.

У фаховій літературі для підкреслення властивостей і характерних рис різних видів суспільної реформи вживаються такі епітети: активні, важливі, великі, всебічні, глибокі (глибинні), грандіозні, дієві, довгоочікувані, докорінні, кардинальні, ключові, комплексні, масштабні (великомасштабні, повномасштабні, широкомасштабні), першочергові, потужні, радикальні, серйозні, стратегічні, сучасні, фундаментальні, швидкі, широкі тощо.

Правова реформа як різновид суспільної реформи відображає закономірність розвитку соціуму через правову сферу, виступаючи формою цілеспрямованої трансформації правового життя, що забезпечує нормативне супроводження інших реформ і водночас є їх невід'ємною складовою. Вона реалізується у формах, видах і напрямках, які узгоджуються з класифікаційними критеріями суспільних реформ – за змістом і глибиною перетворень, масштабом охоплення, тривалістю, рівнем дії, ідеологічною орієнтацією, джерелами ініціативи тощо, – але має власну специфіку, зумовлену регулятивно-охоронним потенціалом права та його функцією гармонізації суспільних відносин.

Правова реформа перебуває в тісному системному взаємозв'язку з іншими видами суспільної реформи, утворюючи з ними єдиний комплекс узгоджених і взаємозалежних перетворень у різних сферах суспільного життя. Вона корелює з державно-управлінською, конституційною, адміністративною, судовою, земельною, економічною, освітньою, антикорупційною та іншими реформами, забезпечуючи їх правове підґрунтя, нормативну узгодженість, інституційну сталість і легітимність результатів. Водночас упровадження цих реформ зумовлює необхідність трансформації механізму правового регулювання, вдосконалення законодавства й підвищення ефективності правових інститутів, що підтверджує взаємодію правової реформи з іншими напрямками суспільного реформування. Такий кореляційний зв'язок свідчить, що правова реформа є не лише самостійним видом суспільної реформи, а й інтеграційним фактором, який забезпечує цілісність, системність і правову впорядкованість реформаторських процесів у сучасному суспільстві.

У найбільш загальному плані правову реформу описують як спосіб перетворення (реорганізації) інститутів держави [11, с. 4, 15]; визначальний фактор удосконалення законодавчого процесу [18, с. 32]; складову демократичної трансформації українського суспільства [19, с. 3]; ключову, актуальну юридичну категорію, окремий напрям теорії держави та права [20, с. 133]; визначальний напрям реформування посттоталітарного (постсоціалістичного, постколоніального) суспільства [21, с. 50, 96]; систему заходів, спрямованих на демонтаж компонентів соціалістичного типу правової системи [22, с. 60]; форму рецепції західного права, його традиції, моделі, системи [23, с. 263–264]; зміну норм-цілей системоутворюючих законів [24, с. 254]; прояв вторинної кодифікації [24, с. 245, 247]; беззмістове

«ім'я-маркер», ідеологему [25, с. 293–294]; форму проведення модернізації правової системи держави [26, с. 215]; різновид соціальної інженерної діяльності [27, с. 38]; інструмент правового регулювання [28, с. 13] тощо.

Висновки. Отже, на підставі проаналізованого вище можна дійти таких висновків:

1. Усебічне осмислення правової реформи як самостійного явища можливе лише за умови попереднього розкриття її родового феномена – суспільної реформи, в межах якої закладено сутність, закономірності, тенденції та випадковості реформаторських процесів. Суспільна реформа постає як одна з основних форм соціального розвитку, що забезпечує узгоджену й цілеспрямовану трансформацію суспільних явищ, формуючи теоретичну конструкцію для розуміння цілей, змісту та механізмів будь-яких реформ, у тому числі правової. Під суспільною реформою запропоновано розуміти форму суспільного розвитку, що передбачає якісну, еволюційну, прогресивну та істотну зміну суспільного явища, спрямовану на його вдосконалення шляхом спеціальної (реформаторської) діяльності держави або іншого уповноваженого суб'єкта за можливої участі заінтересованих осіб, їхніх об'єднань та інститутів громадянського суспільства. Реформа за своєю природою завжди має суспільний характер, оскільки спрямована на перетворення суспільних явищ. Позасуспільних реформ не існує: зміни, які не охоплюють сферу суспільних відносин і не впливають на їх зміст або структуру, не можуть бути віднесені до реформ. Такі трансформації становлять явища іншого порядку – модернізацію, оптимізацію, упорядкування тощо. Сутність суспільної реформи розкривається через взаємодію кількох взаємодоповнювальних складових: змістового (перетворення суттєвих властивостей суспільного явища), динамічного (еволюційний характер змін), аксіологічного (орієнтація на прогресивний поступ), організаційного (керуваність і плановість трансформації), діяльнісного (реформаторська активність, творчість суб'єктів влади). Узгодженість цих компонентів формує завершений теоретичний образ суспільної реформи як складного, багатовимірного й водночас внутрішньо впорядкованого процесу.

2. У межах багатокритеріального підходу виокремлено широке коло видів суспільної реформи. Враховано зміст і глибину перетворень, тривалість і темпоральні межі, масштаб і системність дії, сферу суспільного життя, об'єкт змін, джерело ініціативи, методи реалізації, ідеологічну спрямованість, характер запозиченого досвіду, рівень дотримання загальнолюдських цінностей, історичний період та інші критерії. Така класифікаційна модель демонструє внутрішню складність і багатовимірність реформаторської діяльності, дає змогу впорядкувати значне різноманіття реформ і окреслити смисловий простір, у межах якого функціонує правова реформа. Розуміння цієї типологічної структури є ключовим для коректного визначення місця та ролі правової реформи в системі суспільних перетворень. У цьому широкому контексті правова реформа постає не лише як сукупність змін у правовому житті, а як загальносуспільний феномен, інтегрований у механізм соціального розвитку й упорядкування суспільних процесів. Її змістовий вимір охоплює інституційні, структурні та функціональні трансформації, що здійснюються за допомогою правових засобів і спрямовані на забезпечення впорядкованого, передбачуваного та ціннісно узгодженого характеру суспільної еволюції.

Як різновид суспільної реформи, вона функціонує у структурі загальної моделі суспільних перетворень, забезпечує їх нормативну визначеність, формує рамкові умови для реалізації інших реформ і виступає важливим інструментом узгодження різних сфер суспільного розвитку. У такому загальнотеоретичному вимірі правова реформа не зводиться до окремих змін держави чи правової системи, а виражає багатовимірний, інституційно опосередкований і ціннісно вмотивований процес упорядкування суспільного життя за допомогою вдосконаленого права.

Література

1. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід : монографія / В. Бурлачук та ін. / За ред. В. Танчера, В. Степаненка. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2004. 244 с.
2. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчука; 2-ге вид., доповн. автор. Київ : Форс Україна, 2019. 416 с.
3. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності / пер. з англ. О. Дем'янчук. 10-те вид. Київ : Наш Формат, 2025. 440 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Кравченко С. О. Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження : монографія. Київ : НАДУ, 2008. 296 с.
6. Кривицький Ю. В. Правова трансформація як складова сучасного правового розвитку. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 248–253. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-248-253
7. Бойченко І. Реформа соціальна. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 547–548.
8. Горбатенко В. П. Реформа. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П–С / редкол : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. С. 303.
9. Шаравара Т. О. Реформи і контрреформи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія : монографія. Київ : Ліра-К, 2011. 487 с.
10. Белікова Н. В. Наукове забезпечення економічних реформ: теоретико-методичні аспекти : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2014. 280 с.
11. Ющик О. І. Правова реформа як спосіб перетворення (реорганізації) інститутів держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1996. 15 с.
12. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні : монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. 192 с.
13. Сарапін В. О. Ідеологія системних реформ в контексті стабілізації соціально-економічного та політичного розвитку України на рубежі століть (політологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Київ, 2005. 20 с.
14. Кравченко С. Теоретичне розуміння реформ як форми суспільних змін. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 2. С. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_2_4
15. Заєць О. І. Правові аспекти земельної реформи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 1999. 20 с.
16. Багрій В. І. Впровадження правової реформи в Україні. Етап перший: формування ідеології правової реформи. Київ, 2013. 100 с.
17. Тарахонич Т. І. Правове регулювання в умовах прогресивних змін: теоретичні та практичні аспекти. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2019. № 5 (211). С. 34–38.
18. Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 44 с.
19. Селіванов В. Правова реформа і методологія дослідження фундаментальних проблем юридичної науки. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4 (15). С. 3–17.
20. Лемак В. В. Правова реформа: проблеми методології дослідження. *Держава і право*. 2002. Вип. 20. С. 133–138.
21. Нижник Н., Лемак В. Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми : монографія. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. 104 с.
22. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 415 с.

23. Лю І. Аналіз актуальних тем у сучасній юриспруденції Китаю. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 259–267. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2012.2.184159>
24. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія. Київ : Дакор, 2012. 364 с.
25. Малишев Б. Аксіологічна криза правової ідеології сучасної української держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 289–297. doi: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2015.1-2.182170>
26. Право і прогрес: запити громадянського суспільства : монографія / Ю. С. Шемшученко та ін. / За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Наукова думка, 2020. 368 с.
27. Кривицький Ю. В. Правова реформа: теоретико-прикладні виміри актуалізації проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2018_3_9
28. Пархоменко Н. М. Парадигма правового регулювання в Україні: змістовно-інструментальні виміри : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2023. 320 с.

Анотація

Кривицький Ю. В. Правова реформа як різновид суспільної реформи: концептуальні та теоретичні аспекти. – Стаття.

У статті здійснено комплексне теоретико-методологічне дослідження правової реформи як різновиду суспільної реформи, що зумовлено потребою уточнення її змісту, ознак і місця у структурі суспільних перетворень. На основі узагальнення доктринальних підходів розкрито сутність суспільної реформи як форми якісних, еволюційних і прогресивних змін суспільного явища, що здійснюються у взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства. Визначено її основні характеристики: цілеспрямований еволюційний характер, орієнтація на вдосконалення, інституційна керованість, законодавче забезпечення, поетапність і збереження фундаментальних засад суспільного ладу. Залучення міждисциплінарних джерел дало змогу сформувати узагальнену концептуальну модель суспільної реформи, що відображає її динамічну природу, ціннісні орієнтири та інструментально-організаційні виміри. На підставі багатовимірного критеріального аналізу представлено класифікацію суспільних реформ, що включає їх розмежування за змістом і глибиною перетворень, тривалістю, масштабом, об'єктом, сферою суспільного життя, методами впровадження, джерелами ініціативи, ідеологічною орієнтацією та іншими ознаками. Обґрунтовано, що правова реформа, будучи складовою суспільного реформування, відіграє інтеграційну роль: забезпечує нормативне супроводження інших реформ, формує рамкові умови їх реалізації та сприяє підвищенню керованості, передбачуваності й ефективності суспільних трансформацій. Розкрито системний взаємозв'язок правової реформи з адміністративною, конституційною, судовою, антикорупційною та іншими реформами, що підтримує її необхідність для узгодженого розвитку соціуму. Зроблено висновок, що правова реформа виступає важливим інструментом гармонізації суспільних змін, засобом удосконалення правового регулювання та ключовим напрямом трансформації сучасної правової системи, спрямованим на підвищення її адаптивності до викликів динамічного суспільного середовища.

Ключові слова: суспільні зміни, суспільна еволюція, класифікація реформ, правова модернізація, правова система, реформаторська діяльність, суспільна трансформація.

Summary

Kryvytskyi Yu. V. Law reform as a subtype of societal reform: conceptual and theoretical aspects. – Article.

The article presents a comprehensive theoretical and methodological study of law reform as a subtype of societal reform, driven by the need to clarify its content, features, and place within the overall structure of social transformations. Based on the synthesis of doctrinal approaches, the essence of societal reform is revealed as a form of qualitative, evolutionary, and progressive change of a social phenomenon, implemented through the interaction of the state and civil society institutions. Its core characteristics are identified: purposeful evolutionary development, orientation toward improvement, institutional manageability, legislative support, gradual implementation, and preservation of the fundamental foundations of the social order.

Drawing on interdisciplinary sources, a generalized conceptual model of societal reform is developed, reflecting its dynamic nature, value orientations, and instrumental-organizational dimensions. Through a multidimensional criteria-based analysis, a classification of societal reforms is proposed, encompassing distinctions according to the content and depth of transformation, duration, scale, object, sphere of social life, methods of implementation, sources of initiative, ideological orientation, and other features.

It is argued that law reform, as an integral component of broader societal change, performs an important integrative function: it provides the normative support for other reforms, establishes the framework conditions for their implementation, and enhances the manageability, predictability, and effectiveness of social transformations. The systemic interrelation of law reform with administrative, constitutional, judicial, anti-corruption, and other reforms is demonstrated, confirming its necessity for coherent societal development.

The study concludes that law reform serves as a crucial instrument for harmonizing social change, improving legal regulation, and transforming the contemporary legal system by increasing its adaptability to the challenges of a dynamic social environment.

Key words: social change, social evolution, classification of reforms, law modernization, law system, reform activity, social transformation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025